

2006/11. szám

Műhelymunkák

A NATO és a Balkán
- a segítő jobb -

Prof. Anton BEBLER

A tanulmány eredeti címe:
NATO and the Balkans, a helping hand

Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány

www.cgeopol.hu

A NATO és a Balkán, a segítő jobb

Prof. Anton BEBLER

A föderalista tapasztalatok Délkelet-Európában és a Dayton utáni Bosznia-Hercegovinában

A föderalista eszmék befolyása, a föderalizmus konkrét tapasztalata és elemei a XIX. század második fele óta vannak jelen Délkelet-Európában: eleinte a dualista Osztrák-Magyar Monarchiában, megcsonkított formában jelentkeztek. A föderalizmus két alkalommal bukkant fel rövid időre: a „Jugoszláv Királyság” megalapításakor és nem sokkal összeomlása előtt. A második világháború alatt működő helyi ellenállási mozgalmak szövetsége később „szocialista föderációvá” fejlődött, eleinte kezdetleges formában a Szovjetunió mintájára (DFY, FPRY, SFRY). Ennek a rendszernek az összeomlása 1991-92-ben véres fegyveres összecsapásokkal és háborúkkal járt együtt. Egy még szélesebb Balkán Föderáció gondolata már 1947-ben felvetődött, de sohasem helyeződött szilárd alapokra. Emellett Délkelet-Európa egy kis része (Moldávia) évtizedekig a majdnem-föderális, 1991-ben összeomlott Szovjetunió köztársasága volt. A sikertelen föderációs törekvések láncolatához hozzáadható „Jugoszláv Föderációs Köztársaság” is (1992-2003), amely 1999-ben elvesztette provinciáját, Koszovót s 2003-ban átalakult „Szerbia-Montenegrói Államközösséggé”. Ez a laza konföderáció talán felbomlik 2006 nyarára. Jelenleg sajátságos föderalista tagoltság figyelhető meg „Bosznia-Hercegovinán” belül (két „entitásnál” – „Bosznia-Hercegovina Föderációja”, a „Szerb Köztársaság” és a különálló Brcko Körzet esetében). Ezenfelül javaslatok is megfogalmazódtak annak érdekében, hogy feloldják a „befagyott konfliktusokat” Moldáviában és Cipruson azáltal, hogy szövetségi rendszereket alakítanak ki.

E dolgozat a Bosznia-Hercegovinában jelenlevő, rosszul működő Dayton utáni egyezményekbe kíván betekintést nyújtani, és azokba a dilemmákba, melyek az országnak égetően szükséges intézményreformokhoz kötődnek. Végül megvizsgálja a számos tévedés okát és a jövő föderalista kilátásait, beleértve az Európai Unió lassú, a régióra vonatkozó bővítését.

Kulcsszavak: *Délkelet-Európa, Balkán, Bosznia-Hercegovina, föderalizmus, politikai rendszer, Dayton-Párizs egyezmény*

A modern föderalizmus a világ legkülönbözőbb részein és az összes kontinensen felbukkant és fejlődött többé-kevésbé sikeresen, egyedül az Antarktiszt kivétel. Délkelet-Európa régóta egyike azoknak a régióknak, ahol a modern föderalizmus viszonylag későn adoptálódott, és ahol az amerikai föderalizmus befolyása a leggyengébb, legalábbis 1995-ig kizárólag közvetett volt.

A régió föderalizmusának történelmi háttere

A föderalista eszmék befolyása, a föderalizmus konkrét tapasztalata és elemei a XIX. század második fele óta vannak jelen Délkelet-Európában. Az Osztrák-Magyar Monarchiában (OMM) a föderalizmus megcsonkított és aszimmetrikus változata alakult ki. Ez olyan országok feudális felaprózásából fejlődött ki, melyeket a Habsburg dinasztia meghódított vagy más módon szerzett meg, gyakran házasság útján. Azon egyezség (Ausgleich) szerint, mely a Habsburgok és a magyar nemesség között kötött 1867-ben, a többnemzetiségű monarchia két részre oszlott, külön alkotmánnyal és kormányzattal. Mindazonáltal mindkét rész a Koronatanács támogatásával megerősített közös dinasztia uralma alá került. A duális államszövetségnek három közös minisztériuma (de közös miniszterelnöke nem) és néhány egyéb közös intézménye volt – gazdasági unió, egységes pénznem, Nemzeti Bank stb. Az osztrák rész 17 koronagyarmatra oszlott, saját törvényekkel, kormányzókkal, provinciális kormányokkal és országgyűléssel (Landtags). A magyar oldalt

elsődlegesen Budapestről kormányozták úgy, hogy számos nemzeti kisebbséget megilletett a helyi önkormányzás joga. „Horvátország és Szlavónia” (Dalmácia nélkül) másrészt különleges, szövetségi egységéhez hasonló státust élvezett. A közös uralkodó révén Budapesthez kapcsolódott, hogy ugyanazok a horvát képviselők ültek a magyar parlamentben, mint a horvát országgyűlésben (*Sabor*). „Horvátországnak és Szlavóniának” megvolt a saját kormányzója (bán) és közigazgatása. A dualista monarchia többek között felölelt a Nyugat-Balkánnal szomszédos területeket, beleértve a mai Magyarország, Horvátország és Szlovénia teljes területét, valamint részben Romániát (Erdély) és Szerbiát (Vojvodina). 1878-ban az OMM kiterjesztette közigazgatási területét a Nyugat-Balkánra azzal, hogy lerohanta és elfoglalta Bosznia-Hercegovinát (B-H).

Ferenc Ferdinánd Habsburg trónörökös 1914. június 18-án, Sarajevóban történt meggyilkolása kirobbantotta az első világháborút. Ez az egész kontinensre kiterjedő tűzvész végzetesnek bizonyult a dualista monarchia számára, mivel válságos túlterheltséget generált, a korábbi boszniai kalanddal egyetemben. A Birodalom kényes belső politikai egyensúlya összeomlott a háború nyomása alatt. Az OMM összeomlása mindazonáltal nem annak volt köszönhető, hogy a Birodalom szerkezete néhány föderalista elemet tartalmazott. A vég igazi oka az volt, hogy az OMM-ből hiányzott a belső összetartó erő és az elnyomott kisebbségek – elsősorban a szlávok – nemzeti függetlenedésének szociális-politikai nyomásához való alkalmazkodás képessége. I. Károlynak, az utolsó Habsburg császárnak kétségbeesett ajánlata, hogy teljes mértékben föderalizálják a Birodalmat úgy, hogy autonómiát ajánlanak fel minden nemzeti csoportnak, túlságosan későn jött ahhoz, hogy egy darabban megmentse a soknemzetiségű konglomerátumot. Ráadásul az 1918. október 17-én kihirdetett kiáltványát a magyar kormány elutasította, ezért az egyedül az osztrák koronagyarmatokra volt érvényes.

A laza föderalizmus rövid ideig jelen volt a múltó életű „Szlovénok, Horvátok és Szerbek Állama” (1918. november-december) formájában. Ezt az államot a „Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága” (KSCS) hamar

bekebelezte. Az első világháborút követően számos kisebb délkelet-európai szláv állam vezető rétege döntött a Szerbiával közös állam mellett. Ez a területi szövetség, mely azelőtt három másik monarchiához tartozott, Szerbiával együtt egy egységes és centralista állammá fejlődött, a Karadjordjevich szerb dinasztia uralma alatt. Ez a többnemzetiségű összetétel a maga monarchikus megtestesülésében már fennállása első évtizedében erős központosító tendenciákat tapasztalt. A királyi, túlnyomórészt szerb hivatalnokréteg azzal válaszolt a fenti tendenciára, hogy tovább erősítette az egységes centralizmust, és megpróbálta elrejteni a nemzeti és etnikai sokszínűséget az integratív és nemzetnélküli jugoszlávizmus álcája alá. Nagyjából tíz évvel a KSCS megalapítása után átnevezték azt „Jugoszláv Királysággá” (KY). 1939-ben megkíséreltek úrrá lenni az erős központosító nyomáson azzal, hogy részben föderalizálták az államot. Ez a bátortalan kísérlet túl későn következett be, és nem sikerült Jugoszláviát egy darabban megmentenie. Katonai veresége, megszállása és a Tengelyhatalmak általi feldarabolása után 1941 áprilisában, egy régió-alapú ellenállási szervezetek szövetsége támadt fel saját hamvaiból, a jugoszláv felszabadítási mozgalom keretein belül. A háború végére a jelenlevő kvázi-állami konföderalizmus elemei ebben a mozgalomban fokozatosan utat adtak egy újfajta központosító rendszernek, melyet a Jugoszláv Kommunista Párt vezetett.

Az újjászületett Jugoszlávia, mely ezúttal szövetségi köztársaság lett, 1945 és 1991-92 között három alkotmányos formában létezett: DFY, FPRY és SFRY. Létezésének körülbelül 45 éve alatt kifejlődött a „szocialista föderáció” jugoszláv formája, melyet eleinte a szovjet modellel való versengés motivált, ám nyilvánvalóan annak kezdetleges fokán működött (az FPRY alkotmánya, 1946). A Szovjetunió két és fél évtizeddel azelőtti megalakulása az osztrák marxizmusból merített ihletet. A huszadik század fordulóján ezeket az ausztro-marxiánus ideákat a többnemzetiségű állam problémáinak kezeléséről az orosz bolsevikok szelektíven átvették és módosították. A bolsevikok hozzáigazították az Ausztró-Marxiánus ideákat ahhoz az igényhez, hogy hogyan kell azt a hatalmas eurázsiai konglomerátumot irányítani, melyet az orosz területi

terjeszkedés és az Európában, valamint Ázsiában történő fegyveres hódítások hoztak létre. Másfelől Jugoszlávia eredete eléggé eltért ettől, és sokkal közelebb állt Svájc önkéntes biztonsági szövetségének modelljéhez. A második, köztársasági és kommunista uralmú Jugoszlávia hivatalos ideológiája a nemzetek feletti patriotizmust emelte ki, és előszeretettel hangoztatta a „testvériség és egység” jelszavát. Mindazonáltal a hivatalos kommunista hatóság, ellentétben a háború előtti királysággal, világosan felismerte a nemzeti identitásokat és a nagyobb nemzeti csoportok autonómiáját (öt szláv és egy nem szláv csoport). Mindamellett a rezsim marxista ideológiája kombinálódott a „burzsoá” nacionalizmus és szeparatizmus elnyomásával. Amikor 1970 körül a jugoszláv vezetők ismét erős központosító tendenciákkal néztek szembe, megkísérelték az elnyomás és az engedékenységek sajátos keverékével folytatni a szétbomlással való fenyegetést. Az SFRY utolsó alkotmánya, melyet 1974-ben fogadtak el, a tekintélyelvű centralizmus (mely legjelentősebben az egypártrendszerű hatalmi monopóliumban került kifejezésre), a konföderalizmus (a szövetségi egységeknek adott igen kiterjedt hatalommal), fél-piaci gazdaság, intézményesített korporativizmus és a „munkások önirányítása”. Ez a kombináció az államszerkezet inkoherenciját eredményezte, és jócskán hozzájárult annak rossz működéséhez, végső fokon pedig a jugoszláv föderáció összeomlásához. A második Jugoszlávia nem sokkal alapítója, J. Broz-Tito halála után kezdett szétesni. Ez a folyamat 1980 májusában indult, és 1991-92-ben érte el a csúcspontját. Akkorra a már fiktív SFRY-t hivatalosan feloszlatta az eredeti hatból maradó két köztársaság 1992 áprilisában. Mindazonáltal Szerbia-Montenegró megtartotta a Jugoszlávia nevet, a többi szövetségi egység hozzájárulása nélkül. Az újonnan alapított „Jugoszláv Szövetségi Köztársaság” (FRY) ezenkívül követelte az SFRY kizárólagos jogutódlását, valamint az abból következő minden jogot és előnyt (a csődbe ment SFRY megdőbbentően magas adóterheléseit kivéve).

A „Balkán Föderáció” eszméje, mely területileg jóval nagyobb volt, mint Jugoszlávia, a második világháború után került újra elő, és zárt ajtók mögött vitatták meg egymás között a szovjet, jugoszláv, bolgár és albán vezetők 1946-

47-ben. Ezt a tervet azonban soha nem vették le a terítékről. Távolabb, északkeletre, Moldávia 1922-ben alakult meg, egy másodosztályú szövetségi egységként az újonnan alapított Szovjetunió belül. Területileg megnövelték 1940-ben, miután a Szovjetunió elfoglalta és magához csatolta Besszarábiát (mely azelőtt Románia provinciája volt). Hivatalosan felemelkedett az érett „szovjet szocialista köztársaság” státuszára. A Szovjetunió összeomlása után 1991 decemberében, Moldávia kihirdette saját függetlenségét. Ez a nyilatkozat fegyveres erőszakhoz és az újszülött délkelet-európai állam szétbomlásához vezetett. Azóta két viszálykodó entitás – a nemzetközileg elfogadott „Moldovai Köztársaság” és az el nem fogadott kvázi-állam, a „Transznyisztiai Köztársaság” létezik szoros egységben a területén.

Két „szocialista föderáció”, a SFRY és a Szovjetunió bomlott fel 1991-ben, melyeket nem sokkal később Csehszlovákia békés felbomlása követett. A három felbomlás időbeli egybeesése nem a véletlen műve volt, hanem szorosan összefüggött a hidegháború végével és az autokrata kommunista rezsimek összeomlásával Kelet- és Délkelet-Európában. A fent említett háromból két „szocialista föderáció” összeomlását kis mértékű erőszak követte a Szovjetunió egyes részein, véres háború Csecsenföldön, fegyveres erőszak és terrorizmus az Észak-Kaukázus területén (Orosz Föderáció). Még véresebb fegyveres összecsapások és lokalizált háborúk követték a SFRY összeomlását.

A Jugoszláviai SFR, egy nemzetközileg kiemelkedő és sok megfigyelő szerint igen sikeres és gyarapodó állam felbomlása megrökönytetést keltett, és igencsak magára vonta a média figyelmét, valamint esetét tudományos viták is kísérték. A Jugoszláv Föderáció az 1960-as évektől tartó egyre nagyobb mértékű belső meggyengülése a következők kombinációjának köszönhető:

- A multinacionális, multikulturális és sokvallású konglomerátum részben rejtett strukturális gyengeségei, a szerb gyarmatrendszer makacs maradványaival és a nem szlávok ellen irányuló beépített diszkriminációval (különösen az albánok, cigányok és számos kisebb csoport ellen).

- A rendszer elmélyülő törvénytelenítése, párhuzamosan a második világháború hanyatló pszichológiai befolyásával
- Inkoherens intézményrendszer, melyet rosszul alkalmaztak a Nyugat-Balkán valóságára és a közelgő kelet-európai demokratizálódási hullámra
- A zárt kommunista oligarchia elégtelen adaptív és önkorrigáló kapacitása, az engedelmes és intellektuálisan középszerű udvarlás rendszeres promotálása a legmagasabb szövetségi pozíciókig, a jugoszláv vezetés biológiai elhasználódása és önámítása
- A nyugati liberális-demokratikus eszmék növekvő befolyása és a gyarapodó nyugatról jövő demonstrációs hatás, melyek ellentétben állnak a rezsim annak eltökélt elutasításával, hogy saját legitimitását versenyképes szabad választásokban tegye próbára, valamint hogy akárkivel megossza az államhatalmat, nemhogy békésen átadja, ha legyőzték.

A rendszernek a fentiekből következő belső romlása kombinálódott a rendszernek azon csökkenő kapacitásával, hogy anyagi ellenszolgáltatást adjon, és hogy kielégítse a fejlettebb régiók és a műveltebb városi réteg növekvő igényeit. A regionális vezető rétegek között fennálló alapvető nézeteltérések által felnagyítva ez a hanyatlás egyfajta belső blokádot eredményezett a föderális rendszeren belül, és végül összeomlásához vezetett. Az SFRY összeomlásának alapvető okai így belső okok voltak – ellentétben a hivatalos szerb propaganda által terjesztett külföldi összeesküvés elméletével. A hidegháború vége és a „neo-détente” langyos nemzetközi környezete csak elősegítette és felgyorsította a belső bomlás folyamatát.

Az SFRY összeomlása hirtelen következett be. Politikai rendszere egyszerűen elbukott a versenyképes politikai demokrácia megmérettetésén, és berobbant a demokratizálódási hullámba, amely váratlanul öntötte el Kelet-Európát. Az Osztrák-Magyar Monarchia esetéhez hasonlóan az SFRY nem azért omlott össze, mert szövetségi állam volt. Az uralkodó politikai blokk ellenállása a szövetségi központban azzal szemben, hogy Jugoszlávia politikai rendszerét a

nemzeti felszabadító és demokratikus igényekhez igazítsák, megpecsételték az SFRY sorsát. Ezúttal egy másik „keleti” kérdés (Koszovó) szolgáltatta a kritikus túlterhelést a multinacionális jugoszláv konglomerátumnak.

Belső gyengeségei ellenére az SFRY összeomlása nem volt elkerülhetetlen, s az annak megszűnése és fennmaradása közti választóvonal még 1989-90-ben is meglehetősen halovány volt. Ám amint a felbomlás folyamata megkezdődött, annak erőszakos vége elkerülhetetlenné vált, mivel a szerb politikai elit pozíciója, tekintélyelvű struktúrája és ideológiája adott volt. Vezetője, az addig vitathatatlan tekintélyű Slobodan Milosevic, ragaszkodott az SFRY recentralizálásához és visszautasította a válság erőszakmentes megoldását. A szerb vezetőség kompromisszumra nem hajlandó helyzete jelentéktelenné tették a szlovén és horvát javaslatokat arra nézve, hogy az SFRY-t szuverén köztársaságok laza államszövetségévé alakítsák át, közös piaccal, közös pénznemmel stb. A szerb politikai elit viszonylag a leggyengébb volt a három domináns kommunista multinacionális államszövetség elitje közül (USSR, CSFR, SFRY). Az ebből következő hatalmi harcban ez az elit fő fegyverként használta legerősebb előnyét – a föderális bürokrácia felett uralmát, beleértve mindenekelőtt a katonai és biztonsági szervezeteket. A szerbek relatív gazdasági gyengesége, ragaszkodásuk a felsőbbrendű státuszhoz a multinacionális államban (pl. visszautasították, hogy kisebbségi státuszt kapjanak Horvátországban és Boszniában), az arra való hajlamuk, hogy nagyra értékeljék és korlátozás nélkül használják a haderőt, mind nagyban hozzájárult az elnyomás növeléséhez és az erőszak elharapódzásához. Ez először Koszovóban jelent meg 1987-89-ben, majd 1990 augusztusában Horvátországban. Mivel más nemzeti elitek nem engedtek Milšević nyomásának, fenyegetésének és gazdasági bojkottjának (Szlovénia ellen), a kezdeti csekély mértékű erőszak fokozatosan több helyi háborúvá fajult.

A második, kommunista uralmú Jugoszlávia hasonló utat járt be felfordulásaival és demokratikus forradalmaival, s összeomlása is szinte akkor következett be, mint más, nemzetileg sokkal homogénebb közép-kelet- és délkelet-európai államoké a volt kommunista blokkból. A régiót felölelő

válságok tüneteit és számos más közös vonást érintő egyezés miatt kizárhatjuk az etnikai, nemzeti és vallási szakadékokat, mint a jugoszláv összeomlás kiváltó okait. Az etnikai és nemzeti sokszínűség csupán egyetlen, említhetően fontos különbséget befolyásolt a kelet-európai társadalmi és politikai felfordulások eredményét tekintve – a fegyveres erőszak változékony előfordulását.

A Balkánon előforduló sikertelen föderalista kísérletek listájához hozzáadható a „Jugoszláv Föderális Köztársaság” is (FRY), amely 1992-től 2003-ig működött. 1999-ben ez az asszimetrikus kéttagú államszövetség elvesztette déli tartományát, Koszovót, mely korábban egy másodosztályú föderális egység volt (autonóm tartomány) az SFRY-n belül. 2003-ban az FRY átalakult egy „Szerbia és Montenegró Államközössége” nevű rosszul működő konföderációvá, amely szintén megszűnhet attól függően, mi lesz a következménye a 2006. május 21-i montenegrói népszavazásnak.

Bosznia-Hercegovina múltbeli tapasztalatai a föderalizmus kapcsán

A törökök közel négy évszázadnyi unitárius kormányzása után Bosznia 1878 júliusában került be első szövetségébe a föderalizmus talaján. Azután osztrák-magyar csapatok igázták le az országot, akik a boszniai muzulmánok és szerbek jelentős, de szervezetlen ellenállásába ütköztek. Az osztrák-magyar közigazgatás általi okkupáció és az azzal járó teher egy mandátumnak az 1878-as berlini kongresszuson más európai nagyhatalmak általi átadásával járt együtt. Egyszer, három hónapos ellenségeskedés után, a leigázás befejeződött: Bosznia-Hercegovinából immár egy nem-önkormányzó entitást formáltak, mely az Osztrák-Magyar Monarchia két alkotóelemének területén kívül esett. Bosznia és Hercegovina két vilajetje tehát egyesült és az új hatalmak az országot hivatalosan átnevezték Bosznia-Hercegovinává. Körülbelül három évtizedig a duális monarchia két bürokratarendszere kormányozta együttesen az országot – egy osztrák katonai kormányzó parancsnokláncolatával, és a közös pénzügyminiszter (egy magyar politikus) által igazgatott civil közigazgatási

rendszer. Az Osztrák-Magyar Monarchia hatóságai megtartották az ország török közigazgatási felosztását, és csupán átnevezték a „szandzsákokat” „Kreisékké” (régión), és a kisebb egységeket „kazakból” „Bezirkekké” (kerület). 1908-ban Bosznia-Hercegovinát formálisan is hozzácsatolták a Monarchiához, és 1910 februárjában ünnepélyesen bevezették alkotmányos törvénykezését is. A statútum az országnak korlátozott belső autonómiát adott, de nem volt beleszólása a császársági ügyekbe. Ferenc József Habsburg császár azután kinevezett egy civil boszniai kormányzót és annak kabinetét, amely azonban közvetlenül alá volt rendelve a császári kormányzásnak. Közel három évig Bosznia-Hercegovina rendelkezett egy tanácsadói országgyűléssel („Sabor”), mely a korlátozott választójog alapján választott képviselőkből állt – ortodox szerbek (37), muzulmán bosnyákok (29), katolikus horvátok (23) és zsidók (1) közösségéből. Ezen felül még 20 hivatalból választott tagot jelölt ki a császár. Az országgyűlés igen kicsi és korlátozott tapasztalatát adta a modern kvázi-parlamentari alkotámanynak. A Bosznia-Hercegovina és a császárságon belüli és -küüli szlávokkal való kapcsolata feletti hatalom számos évtizeden keresztül vita tárgyát képezte az osztrák-magyar belpolitikában. Végül 1915 októberében a budapesti kormány elfogadta a tervet, hogy Bosznia-Hercegovinát Magyarországhoz csatolják, és hogy korlátozott autonómiájának minden formáját leépítsék. Ezt a tervet mindazonáltal sohasem valósították meg.

A Bosznia-Hercegovina státuszában bekövetkezett radikális változás akkor jelent meg, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlott és szétesett. Ennél a történelmi fordulópontnál az ország egy másik multinacionális állam része lett, ismét abnormális, háborúközeli körülmények között. 1918 második felének viharos hónapjaiban egy, a bosnyák politikai pártokat és prominens polgárokat képviselő Tanács két életbevágó döntést hozott: hogy elvágják Bosznia-Hercegovina kötelékeit a duális monarchiával, és hogy belépnek az újonnan megalakított, köztársaság államformájú „Szlovénok, Horvátok és Szerbek Államába”, melynek központja Zágráb volt. Ebben a laza és rövid életű konföderációban Bosznia-Hercegovinának önálló országos kormánya volt, noha a Szerb királyság csapatai tartották megszállás alatt.

Bosznia-Hercegovina korlátozott belső autonómiáját, mely „pokrajínákra” (tartományokra) volt osztva, 1924-ben egy végzéssel teljesen eltörölték. Az 1929-es királypuccsot és az állam „Jugoszláv Királysággá” való új átnevezését követően újabb lépést tettek ugyanabba az irányba, amikor Bosznia-Hercegovinát minden további nélkül elkülönítették, és külső történelmi határait eltörölték. A bekebelező jugoszlávizmus álcája alatt működő, a nemzeti identitást elnyomó centralista politika azonban nem hozta el az áhított belső stabilitást a Királyság számára. Jugoszlávia mély válsága folytatódott, de csak akkor mélyült még tovább, mikor egy macedón terrorista meggyilkolta a puccsleverő Sándor királyt, annak 1934-es hivatalos franciaországi látogatásán.

Hogy lecsillapítsák a horvátok (a második legnagyobb nemzeti csoport) forrongó elégedetlenségét, megkísérelték decentralizálni és aszimmetrikus föderációvá átalakítani a Királyságot. Az 1939. augusztus 26-án aláírt Cvetković-Maček megállapodás a horvátoknak csupán azt a kiváltságot adta meg, hogy saját ügyeiket nagyobb mértékben irányíthatták. Az egyetlen „banovina” megengedte, hogy nemzeti nevet használhassanak, és hogy saját civil közigazgatással rendelkezzen. Ez volt az újonnan megalakult „Banovina Croatia”. Bosznia-Hercegovinát ismét felosztották a szerbek és horvátok között, és jó részét „Banovina Croatiának” juttatták. Ugyanakkor a kísérlet, hogy megmentse a Királyságot azáltal, hogy részben föderalizálják, túl bátor és kései lépésnek bizonyult. Belső konfliktusoktól szaggatva, és a Tengelyhatalmak katonai csapásainak alávetve, a királyi Jugoszlávia menthetetlenül szétesett, kevesebb, mint tíz nap alatt. 1941 áprilisában egész Bosznia-Hercegovina német és olasz megszállás alá került, míg a peremen lévő „Horvátország Független Államát” (NDH) bízták meg a Tengelyhatalmak, hogy az egész ország közigazgatását működtesse. 1941. április 10-én az Ustaše-kormány Zágrábban hivatalosan becsatolta Bosznia-Hercegovinát Horvátországba, és hat „zhupára” osztotta fel. Néhány „zhupa” tartalmazott horvátországi és horvát központú területeket. Bosznia-Hercegovina Horvátországhoz való csatolása az ország felszabadításával végződött, melyet a jugoszláv partizánok hajtottak végre 1945 tavaszán.

A második világháború alatt Bosznia-Hercegovina a jugoszláv ellenállási mozgalom fő bázisaként szolgált, melyet a kommunisták vezettek. A mozgalom számos nemzeti ellenállási mozgalom szövetségeként épült fel és funkcionált majdnem három és fél évig. 1943 novemberének végén, a mozgalom képviselőinek egy történelmi ülésén, melyet Közép-Boszniában tartottak, egy ideiglenes, kommunisták által uralt kormány állt fel, melynek feje Josip Broz-Tito marsall volt. A gyűlés úgy döntött, hogy visszaállítja Jugoszláviát, ezúttal nemzeteinek szövetségével. Amikor végetért a háború, a győztes partizánokkal, a Szövetségesekkel az oldalukon, Bosznia-Hercegovina tehát a kommunisták vezette Jugoszlávia része lett.

1946-ban Bosznia-Hercegovina először kapott alkotmányt, képviseleti intézményt, szimbólumot és más állami megkülönböztető jegyet fennállása alatt. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (FPRY) Bosznia-Hercegovinának az érett „Népköztársaság” legmagasabb státuszát adta, néhány ellenvélemény és alternatív javaslat ellenére, amelyek másodlagos autonómiai státuszt kívántak neki adni. Bosznia-Hercegovina helyzetét, mely formálisan egyenlő volt Szerbiáéval és Horvátországéval, így törvényesen biztosították. Az 1963-as szövetségi alkotmány Bosznia-Hercegovinát átnevezte „Szocialista Köztársasággá”, így erősítvén meg egyenlő státuszát Szerbiával és Horvátországgal. Ezenkívül az 1936-os új bosnyák alkotmány a muzulmánoknak adományozta a három „alkotmányos személyiség” egyikének pozícióját Bosznia-Hercegovinában. Az 1960-as évek végén egy belső rendszert hoztak létre, melyen keresztül minden Bosznia-Hercegovinán belüli fontos pozíció és a bosnyák szövetségi „rések” elosztásra kerültek a három legnagyobb nemzeti csoport – a muzulmánok, boszniai szerbek és boszniai horvátok politikai, gazdasági és kulturális elitje között, alkalmanként beleértve a zsidóság prominens személyiségeit is. A hatalom nem területi alapú megosztásának (és zsákmányainak) utóbbi eszköze igen jól funkcionált Bosznia-Hercegovinában az SFRY összeomlásáig és a háború kitöréséig az országban. Mindazonáltal a kezdetektől számos komoly hátránnyal küzdött. A rendszer nem vette eléggé figyelembe a három közösség meglehetősen egyenlőtlen mennyiségbeli

megoszlását és ezen felül erősen eltérő demográfiai dinamikájukat bevezetésének idején. A kisebb nemzeti és etnikai csoportokat szintén kihagyta, csakúgy, mint az egyre növekvő számú, etnikailag vegyes bosnyákok és az etnikailag bizonytalan „jugoszlávok” csoportját.

Noha Bosznia-Hercegovina élvezte a legmagasabb státuszt a köztársaságok közül Tito Jugoszláviájában, a bosnyák politikai elitnek további 25-30 évébe került, hogy egy olyan *de facto* állapotát érje el a köztársaságnak, mely egy politikailag tökéletesen autonóm szövetségi egység. Mindamellet a szövetségi szinten történő politikai függetlenedés alatt Bosznia-Hercegovina továbbra is tekintélyelvű rendőrállamként funkcionált, amely még jobban elnyomta az ellenállásnak akár csak a jelét is, mint ami a szomszédos „nővér” államok, Szerbia és Horvátország esetében volt tapasztalható. A rendőri megfélemlítés, letartóztatások és a disszidáns-bebörtönzések évtizede jelentősen meggyengítette a bosnyák polgári társadalmat és egy életképes demokratikus politikai ellenzék kifejlődésének lehetőségét a bosnyák értelmiségiek és hallgatók között. Ráadásul az elnyomott disszidensek között gyakrabban voltak erős autoriter hajlamú nacionalisták (pl. V. Šešelj, akit később vád alá helyeztek a Hágai Bíróságon) és islamisták (mint A. Izetbegović, aki később Bosznia-Hercegovina elnöke lett) mint liberális demokraták.

Bosznia-Hercegovina 1991-92-es szétbomlása

Az ország demokratikus fejlődését gátló hatalmas akadályok még egy évszázadig nem szűntek meg, mióta a törökök kivonták haderejüket és közigazgatásukat a területről. Ez nagymértékben Bosznia státusza miatt volt, mivel az elfoglalt terület volt (formálisan még mindig török fennhatóság alatt) 1908-ig, és nem önkormányzó koronagyarmat az Osztrák-Magyar Monarchia részeként 1918-ig. A demokratizálódás útjában álló akadályok a Jugoszláv Monarchia alatt is fennálltak – tripla megszálló rezsim a második világháború

alatt és totalitáriánus egypártrendszer, melyet a jugoszláv kommunisták alapítottak 1945 után. Amikor a jugoszláv kommunista rendszer szövetségi szinten összeomlott 1991-ben, Bosznia-Hercegovina – a hat „szocialista köztársaság” közül – a legfelkészületlenebb volt a versenyképes többpártrendszer bevezetésére.

A demokratikus átmenet nehézségeit felnagyította Bosznia-Hercegovina alkotmányos struktúrája. Ez a nemzetileg, vallásilag és kulturálisan nagymértékben heterogén köztársaság, Jugoszlávia miniatúrája, 1990-ig úgy működött, mint egy egységesítő politikai rendszer, mely egy tekintélyelvű egypártos hatalom-monopóliumot kombinált a nem versenyképes majoritárius választási rendszerrel, háznélküli parlamenttel, gyenge és töredezett civil társadalommal és a közpolitikai kultúrában jelenlevő erős tekintélyelvű alsó réteggel. A bosnyák alkotmányos rendszer nem ismerte fel a nemzeti csoportok politikai és kulturális autonómiáját, és nem volt hathatós eszközük a rendszeres megegyezésen alapuló interkommunális döntéshozatalhoz a regionális és állami szinteken. Számos arra irányuló javaslat, hogy belülről föderalizálják vagy konföderalizálják Bosznia-Hercegovinát, túlságosan későn jött és nem nyert egyöntetű támogatást a három nagy politikai blokkon belül. A politikai rendszer fent említett jellemző-kombinációi és a bosnyák államiság rendkívül fiatal hagyománya végzetesnek bizonyultak az országra nézve. A rádöbbenés pillanata meglehetősen váratlanul következett be 1991-92-ben, amikor a jugoszláv föderáció megfeneklett, háború tört ki Horvátországban, és a szerb-horvát fegyveres konfliktus áttért Bosznia-Hercegovinára is. Ez az időbeli egyezés nem volt véletlen.

Amikor a versenyképes többpártrendszeri politikát bevezették Bosznia-Hercegovinában, a politikai rendszer pár hónap alatt három, politikailag elkülönült, de területileg igencsak egybevágó rendszerré fajult. Az eredmény össze sem volt hasonlítható a toleráns politikai pluralizmussal a nemzeti-vallási Vonalon keresztül. A három különálló rendszer mindegyikében egyetlen nacionalista párt nyert szavazás által domináns pozíciót, ha monopóliumot nem is. A három kvázi-állam igen hamar kifejlesztette saját intézményrendszerét,

biztonsági és katonai erejét. Még baljóslatúbb volt, hogy a három kormányzó párt közül csupán egy (a bosnyák muzulmán SDA) működött teljesen önállóan, míg a másik kettő a nacionalista pártok egyszerű kiterjesztése vagy szoros kapcsolatainak voltak, melyek ugyanazt a hivatalos nevet viselték, mint horvát és szerb szomszédai. Az egyik ilyen párt (HDZ) hamar közvetlenül az állami vezetés alárendeltje lett egy külföldi fővárosban (Zágráb), míg a másik (SDS) mindvégig erősen függött Jugoszlávia töredékétől (FRY) és a Milošević-rezsimtől Szerbiában. Ez a helyzet igen sebezhetővé tette Bosznia-Hercegovinát a szétválasztási kísérletek és a szomszédos országokhoz való hozzátartozás lehetőségeire való tekintettel.

Bosznia-Hercegovina szétesése már 1991 decemberében elkezdődött, amikor nyilvánosságra hozták az úgynevezett „Szerb Köztársaság” létrehozásának szándékát, majdnem egyszerre egy ehhez nagyon hasonló horvát nyilatkozattal. Másrészt a muzulmán és bosnyák-horvát vezetés helyt adott az Európai Gazdasági Közösség (EGK) azon követelésének, hogy demokratikusan is biztosítsák a függetlenség széleskörű támogatását, amennyiben Bosznia-Hercegovina kívánná, hogy az EGK tagok elfogadják őt. Az eurokraták mindazonáltal átsiklottak egy sarkalatos tény, nevezetesen Bosznia-Hercegovina multinacionális összetétele felett. Következésképpen Bosznia-Hercegovina országgyűlésének bosnyák-szerb képviselői távollétében gyorsan kidolgoztak egy törvényt a népszavazásra. E célból Bosznia-Hercegovinát egyedülálló egységként kezelték és semmilyen intézkedést nem tettek a szükséges többség biztosítására a három „alkotmányos egység” mindegyikén belül. Az alkalmazott eljárás mód ellenkezett a Bosznia-Hercegovina alkotmányában lefektetett egyik alapelvvel, és így érdemben alkotmányellenes volt. Az 1992. február 29. és március 1. között tartott népszavazáson a nyilvántartásba vett bosnyák szavazóknak mintegy hatvankét százaléka támogatta a függetlenségi javaslatot, közöttük is valószínűleg nagy számban fordultak elő boszniai szerbek, akik etnikailag vegyes területen éltek. A boszniai szerb szavazók többsége mindazonáltal tartózkodott vagy el volt zárva a szavazástól, különösen azok, akik a boszniai szerb nacionalisták által irányított

területeken laktak. Csupán két nappal később, 1992. március 4-én az országgyűlés Szarajevóban Bosznia-Hercegovinát ünnepélyesen független állammá nyilvánította. A túlnyomóan muzulmán és boszniai horvát többségű képviselők könnyedén megnyerték a szavazást, ismét boszniai szerb kollégáik távollétében. Az utóbbi csoport elutasította az ország kiválását a már feloszlott jugoszláv föderációtól.

Bosznia-Hercegovina minden nemzete borzalmas emberáldozatokkal, szenvedéssel és az ország lerombolásával fizetett ezekért a hiábavaló és ostoba döntésekért és azok tragikus következményeiért. Mindegyik konfliktus közül, melyek az SFRY tagállamai között és belül folytak, a Bosznia-Hercegovinában folyó háború volt a legförtelmesebb, legvéresebb és legkölségesebb, sokkal rosszabb ebből a szempontból, mint a horvátországi háború. A bosznia-hercegovinai fegyveres konfliktusok kegyetlensége nagyban egy ENSZ állam ellen irányuló fegyveres agresszió és a polgárháború kombinációjának volt köszönhető (Bosznia-Hercegovina pere Szerbia és Montenegró Államközössége mint utódállam ellen, melyet a Hágai Nemzetközi Bíróság agresszornak ítélt meg). A halottak hozzávetőleges számát százezerre becsülték (melyből körülbelül hetvenezer volt muzulmán), míg a menekültek és kitelepítettek száma jócskán meghaladta az egymilliót.

Már 1992 márciusában-áprilisában a Területi Védelem egységei és a boszniai szerbek rendőrsége rátámadt a muzulmán népességre Kelet-, Észak- és Közép-Bosznia falvaiban és városaiban. Kihasználva az alapos felkészültség, a jugoszláv szövetségi hadsereg (JNA) által biztosított harci és logisztikai támogatás-, a nehézfegyverzetben, páncéltatban és légierőben mutatkozó túlerő-, valamint a meglepetés és becsapás eszközeinek előnyeit, a boszniai szerbek könnyen lerohanták a felkészületlen muzulmán és horvát civilek alkalmi ellenállását és gyengén szervezett védelmét. A bosnyák területen számtalan bűntettet és ehhez társuló etnikai tisztogatást követtek el egyrészt a rendőrség pótegységei és a politikai pártok kvázi-hadseregei, másrészt közönséges szerb bűnözők. Ezek a katonai műveletek, az erőszak és a terror kisemmizett és megfélemlített muzulmán és horvát menekültek egész áradatát indította el

Bosznia más részei felé, a szomszédos Horvátországba, Szlovéniába, Nyugat-Európába és Törökországba. A boszniai szerb nacionalisták Bosznia-Hercegovinának több mint kétharmadát faragták ki pusztá erővel és tették egy szeparatista egységgé. Egy 1992. március 27-én tartott gyűlésen a szeparatisták elfogadták „A Bosznia-Hercegovinai Szerbek Alkotmányát” és hamarosan megalapítottak minden különálló intézményt a kvázi-államban. Ezt hivatalosan Szerb Köztársaságnak nevezték (Republika Sprska).

A bosznia-hercegovinai horvát nacionalisták kevésbé brutálisan nyilvánultak meg, de ők is erővel vették át a hatalmat 30 „opstinán” (megyén), melyek közt volt olyan is, ahol a horvát etnikum csak kisebbséget alkotott. Fenygetést és kényszert alkalmazva egy etnikailag megtisztított kvázi-államot alkottak. Először „Herzeg-Bosna Horvát Közösségének” nevezték, azután 1993 augusztusában átnevezték „Herzeg-Bosna Horvát Köztársaságává”. A kvázi-államnak már régóta megvoltak a maga állami jelképei (majdnem egyformák a Horvát Köztársaságéval), államfője, képviselőháza, kormánya, bírósága, különálló jogrendszere, hadserege (majdnem ugyanolyan egyenruhával, mint a Horvát Köztársaságé), rendőrsége stb. Egy 1994 elején, Washingtonban, amerikai nyomásra aláírt egyezmény alapján ez a kvázi-állam belépett a „Horvátok és Muzulmánok Föderációjába”, a bosnyák muzulmánok által irányított területekkel együtt. Ennek a Föderációnak az alkotmányát 1994. március 30-án kiáltották ki. A szerződés szerint tíz egyenlő tartomány, egy kétkamarás parlament és egy muzulmán- és horvát minisztereket egyaránt tartalmazó kormány alakult meg. Továbbá a belátható jövőben közösen gondolkodnak majd Horvátországgal való szövetség létrehozásáról.

Több mint három évig Bosznia-Hercegovina egymással csatázó hűbértartományok mozaikává tördelevé létezett, melyet legalább négy bosnyák fennhatóság és gengszterek együtt irányítottak. Az úgynevezett „ENSZ által védelt területeken az UNPROFOR ” nemzetközi „békefenntartói” állomásoztak, de nem irányították őket, és többnyire tétlenül nézték a folyamatos erőszakot. Az ország vérzése, népének szenvedése, amely elzárt,

beékeltek területén csapdájában élt, és a háborús holtpontra az új elválasztó vonalak mentén végre megszűnt a NATO döntő katonai beavatkozásának köszönhetően. A NATO légitámadása követte a szarajevói Markala piac téren történt bombázást és a srebrenicai mészárlást – valószínűleg ez utóbbi a maga nemében a legsúlyosabb eset volt Európában 1945 óta.

Bosznia-Hercegovina formális újraegyesítése és a Dayton utáni rendszer

1995-re a nyugat „hagyjuk a balkáni törzseket főni a saját levükben” politikája csúfosan megbukott. Ráadásul a boszniai válság a regionális instabilitás meghatározó forrásává vált, mely társadalmi problémákat okozott a szomszédos államokban és Nyugat-Európában is. Egyre növekvő sűrűsödéseket és tiltakozásokat is okozott a NATO szövetségesek ellen. Felismerve ezeket a tényeket és megelégedve a balkáni zűrzavarral, a nyugati hatalmak felhagytak a nem-beavatkozó politikával és elhatárolódással. Azonnali hatállyal elkezdtek nyomást gyakorolni a harcoló felekre (különösen a boszniai szerbekre), hogy hagyják abba a folyamatos vérontást és népirtást. Erős politikai és katonai nyomásra, beleértve a boszniai szerb bázisok bombázását is, a NATO az USA vezetésével tárgyalóasztalhoz kényszerítette őket egy amerikai katonai bázison az Ohio állambeli Dayton közelében. A Dayton-Párizs egyezmények törvényesen egymáshoz ragasztották az ország háborúzó részeit. 1995 decemberének közepén végszóként hivatalosan kinyilvánított egy újraalkotmányozott független államot, melyet egyszerűen Bosznia-Hercegovinának hívtak. Hasonlóan, mint sokszor ezelőtt, az ország sorsa felett ismét idegen hatalmak döntöttek. 1995 őszén a NATO beavatkozást a boszniai muzulmánok és a boszniai horvátok is támogatták, míg a boszniai szerbek ellenálltak.

Annak érdekében, hogy minél hamarabb megkapják a konfliktusban katonailag legerősebb fél támogatását, a nyugati hatalmak a boszniai szerbeknek méretes területeket adtak, amelyeken a háború okán csupán kisebbséget alkottak. Így a nyugat, korábbi kijelentéseit megcáfolva,

megjutalmazta a támadó felet. A daytoni „keresztapák” a boszniai szerb nacionalisták fő követelését is teljesítették – a Szerb Köztársaság törvényesítését. Ez a szeparatista egység megtarthatta alkotmányát és intézményrendszerét és használhatta a kvázi-független állam külsőségeit, lehetett saját hadserege és rendőrsége és különleges viszonyt ápolhatott Szerbiával. A nyugati hatalmak ezzel komolyan veszélyeztették Bosznia-Hercegovina területi sértetlenségét és egységét.

Egyik alapító okiratukat, „Bosznia-Hercegovina Alkotmányát” külföldi szakértők (főleg amerikaiak) dolgozták ki, és 4-es melléklet néven egy nemzetközi gyűjteményes szerződésbe illesztették bele. Az új bosznia-hercegovinai alkotmány szövegét a három nacionalista párt kényszer hatása alatt írta alá, akik mind egy fő nemzeti csoportot képviseltek. Ennek következtében a dokumentumot sohasem bocsátották népszavazásra, és nem hagyta jóvá Bosznia-Hercegovina lakossága. Történetében először az országot törvényesen kvázi-föderációvá alakították, mely három részből állt – két ún. „entitásból” (az egyiket teljesen ésszerűtlenül „Bosznia-Hercegovinai Föderációnak”, a másikat „Szerb Köztársaságnak” nevezték) és egy kicsi corpus separatum-ból (elhatárolt területből): a Brčko Kerületből. A Dayton-Párizs egyezmény magában foglalt néhány olyan elemet, mely a balsorsú Vance-Owen tervben (1993) is szerepelt, beleértve a „Bosznia-Hercegovinai Föderáció” tíz kantonra való felosztását. Ilymódon egy aszimmetrikus és esetlenül összetett rendszert alakítottak ki, mely három- vagy négyzetes kormányzatot, tizenhárom parlamentet, tizenhárom közigazgatási egységet és körülbelül száznyolcvan minisztert és minisztériumot tartalmazott. A két egység közötti elhatárolódás nagyjából folytatódott a katonai tűzszünet vonalán. Mivel hegyvidéki tartományokat, völgyeket, folyókat, vasútvonalakat, utakat stb. vágtak ketté, ez a határhúzás teljes mértékben mesterséges és káros volt az országnak társadalmi, gazdasági, ökológiai és más szempontokból.

Az ország Alkotmányán kívül a Dayton-Párizs „csomag” még tíz olyan fontos dokumentumot tartalmazott, melyeket különböző szerződő felek csoportjai írtak alá, habár formálisan az alkotmányos kereteken kívül ezek a dokumentumok igen szoros összefüggésben voltak az alkotmány kivitelezésével és Bosznia-Hercegovina működésével. A legfontosabb alkotmányon kívüli megállapodás a 10-es mellékletben található - a „Civil implementáció”. Hatályba lépésével a nemzetközi védnökség szerkezete a bosznia-hercegovinai demokratikusan felépített szervek és intézmények fölébe került. Ez a megbízott külképviselek alkotta struktúra a következő tagokból állt: a Nemzetközi Közösség magasrangú képviselőjéből, annak hivatalából (OHR) és a kormányzó „Békefenntartási Bizottságból” diplomáciai szinten. A 11-es melléklet szerint a magasrangú képviselő jogosult „irányítani” a Nemzetközi Rendőri Akciócsoportot. További mellékletek olyan fontos ügyeket szabályoznak, mint az egységek közötti határok, emberi jogok, a békehadtestek katonai szerepe (beleértve a külföldi csapatok hosszútávú jelenlétét), regionális stabilizáció, a két entitás közötti egyezkedések, választások, stb.

A Daytoni „keresztapák” sebtében felállítottak egy olyan politikai rendszert Bosznia-Hercegovinában, mely lényegét tekintve három etnikai-vallási közösség közös jogrendszerén alapult. Szerkezete kezdetektől fogva egyértelműen hadilábon állt a kihirdetett emelkedett célkitűzéssel, miszerint az országban helyre kell állítani a soknemzetiségű és multikulturális társadalmat. Ehelyett a nyugati hatalmak egy olyan rendszert varrtak a nyakukba, mely inkább megszilárdította a politikai, közigazgatási, gazdasági és kulturális falakat, melyek elválasztják a három nemzeti közösséget. Valószínűleg a két közösség többsége még ma sem fogadja el Bosznia-Hercegovinát saját államaként. Ma az országnak három-négy gazdasági- és bankrendszere van, valójában háromféle pénznemet, két különálló energiatermelő és –szolgáltató rendszert, két közlekedési és ivóvíz-ellátási rendszert stb. használ. A daytoni egyezmények sem a menekültek és kitelepítettek óriási problémáját, sem a kisebbségeknek ígért egyenlő jogok problémáját nem tudták megoldani. További problémákat okozott a Dayton-Párizs egyezmény körülményes

intézkedéseinek igen szelektív alkalmazása. Mindez egy nem működő, nehézkes és pazarló bürokratikus struktúrában állt össze, amely a kezdetektől hiányt szenvedett a törvényességben, koherenciában és ésszerűségben, de a korrupcióban nem. Az utóbbit tekintve, Délkelet-Európa egész régióját következetesen úgy értékelték a nemzetközi megfigyelők és szakértők, mint Észak- és Nyugat-Európánál sokkal korruptabb területet. A 2005-ös Korrupció-megfigyelési Index¹ hat különböző felmérésre alapozva Bosznia-Hercegovinát a 90. helyre sorolja a 159 állam közül. Kedvezőtlenebb értékelést kapott, mint Szlovénia, Ciprus, Görögország, Bulgária, Törökország, Horvátország és Románia, ám legalább kevésbé korruptnak bizonyult, mint Moldávia, Szerbia-Montenegró, Macedónia és Albánia. Bosznia-Hercegovina elégtelen fejlődési képességét eddig mesterségesen kompenzálták a nemzetközi védnökséggel, külföldi hadi és rendőri erők jelenlétével és a kvázi-diktatórikus hatalommal, melyet szelektíven gyakorolt a magasrangú képviselő.

Bosznia-Hercegovina útkereszteződéshez ért Dayton után

Az elmúlt tíz évben megvalósultak a nyugat közvetlen balkáni céljai – véget ért a fegyveres viszálykodás, az erőszak és a Nyugat-Balkánról Európa többi részébe való tömeges elvándorlás. A politikai környezet javult és a biztonság nagymértékben növekedett a régióban és magában Bosznia-Hercegovinában is. Mindamellett egy nem-kormányzati, a „Bosznia-hercegovinai változásokért” mozgalom érdekében tevékenykedő boszniai jogi szakértő csoport álláspontja szerint a Dayton-Párizs megállapodások alapján kialakított rendszer Bosznia-Hercegovina haladásának és demokratikus fejlődésének korlátjává vált. A szakértők hozzátették, hogy a daytoni rendszert nem lehet megszilárdítani csupán néhány alkotmánymódosítással vagy függeléssel. A Balkáni Nemzetközi Bizottság hasonló következtetésre jutott legutóbbi jelentésében: az alkotmányos változás szükségessége előkelő helyet foglal el a politikai napirenden. Mindenki egyetért abban, hogy komoly

¹ <http://www.infoplease.com/ipa/A0781359.html>

problémák övezik a jelenlegi bosznia-hercegovinai föderális rendszert. Ennek oka részben egy összefüggő regionális kormánysszervezet hiánya, továbbá hozzájárul még ehhez az a tendencia, mely szerint a föderális rendszerre mint egy megoldandó problémára tekintenek, mintsem egy ígérkező modellre, amely lehetővé tenné az etnikai közösségek számára az egymás mellett élést, valamint előmozdítaná az egészséges politikai versenyt. Hiányosnak mondható a jelenlegi alkotmányos felépítés. Fontos lenne egy alkotmányos vita, ami elfogadná a fejlődés szükségességét, és valóban keresztülviszi a boszniai alkotmányos rendszer reformját.

Széleskörű megegyezés lelhető fel a nemzetközi közösségben a tekintetben, hogy a daytoni rendszer jórészt túlhaladta eredeti célját. Éppen ezért szükséges a jelenlegi szervezeti struktúra leváltása egy egyszerűbb, átláthatóbb és homogén politikai rendszerre. Ugyanakkor nincs megegyezés Bosznia Hercegovinában arról, hogy mi hibázott az országgal, pontosan mi a gond a mostani rendszerrel és mi lehetne a megoldás. A vezető szerb pártok hajthatatlanul ellenállnak a daytoni rendszer bármiféle radikális megváltoztatásának. Másfelől a „Bosznia-Hercegovina Föderációban” a legtöbb párt inkább egy részben decentralizált és regionalizált unitárius állami struktúrát részesítene előnyben, amelynek alapja a törvényesség és más demokratikus alapelvek volnának, de nem a kollektív etnikai jogok. Tekintélyes bosnyák (és boszniai szerb) értelmiségiek Bosznia-Hercegovina gondjainak alapvető okát az etnikai közösségek kollektív jogaiban látják, s mindezért a daytoni rendszer „keresztapáit” vádolják. A boszniai horvátokat képviselő legnagyobb párt (HDZ) szintén szervezeti reformot javasol, ám éppen a bosnyák politikusok által preferált megoldással ellentétes irányban.

A fent említett boszniai jogi szakértők csoportja kidolgozott tavaly egy alkotmányos javaslatot, ami bizonyára hasznos és teljesíthető lett volna körülbelül huszonöt évvel ezelőtt. Ha akkor bevezették volna a regionalizált unitárius rendszert, csökkentette volna egy polgárháború kirobbanásának esélyeit Bosznia-Hercegovinában (bár talán nem akadályozta volna meg). Hosszú évszázadokon át, számos megszállás alatt, változó államforma és

földrajzi beosztás mellett Bosznia-Hercegovina közigazgatási szempontból néhány – leginkább hat – régióra volt felosztva. Jóllehet ezen felosztás alapja a történelem során alakult ki, s az országot földrajzi-környezeti szempontból osztották részekre s nem a lakosság etnikai vagy vallási összetétele alapján. Első ízben egy etnikailag majdnem tiszta szerb kvázi-állam jött létre Boszniában erőszak és népiirtás által 1992-93-ban. A szerb nacionalisták csak aztán valószínűsítették meg a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia hírhedt memorandumában található politikai elveket. A hercegovinai horvát nacionalisták szintén beálltak a sorba. Bosznia-Hercegovina felosztása nem történhetett volna meg 1992-93-ban két szomszédos ország aktív beavatkozása nélkül. Így nem helyes a daytoni „keresztapákat” vádolni Bosznia-Hercegovina jelenlegi, nemzeti-vallási szempontú felosztásával, ahogy azt néhány bosnyák kritikus teszi. Valójában az ország felosztása kard és tűz által valósult meg három évvel korábban.

A lakosság súlyos, ám egyenlőtlen vesztesége és elmozdítása következtében a három fő nemzetiség Bosznia-Hercegovinában térben nagymértékben elkülönült egymástól. Így a háború végére a boszniai szerbek aránya ötvennégy százalékról kilencvenötöre emelkedett a „Szerb Köztársaságban”, míg a horvátok aránya ötvenről közel kilencvenhat százalékra nőtt a volt „Herzeg-Bosna” területén. A háború után az elmenekülteknek az etnikai vonalakon áthaladó csekély számú visszatérése és a lakosság egyéb mozgása sem változtatta meg jelentős mértékben a nemzeti csoportok radikálisan megváltozott megoszlását. Következésképpen a jogi szakértők javaslata – miszerint az országot öt-hat régióra kellene felosztani, még hozzá nem etnikai alapon – nem veszi figyelembe a legutóbbi háború kardinális következményeit, ráadásul nem számol egy intézményesített transzregionális nemzeti- etnikai- vallási érdekképviselétről (ahogyan például a belga szövetségi rendszerben látható). Egy unitárius államszerkezet, még ha régiókra osztott is, hiányosan szolgálná ki a jelen igényeket, s nem venné eléggé figyelembe a nemzetileg és kulturálisan is mélyen tagolt bosznia-hercegovinai közösség érzékeny pontjait.

Ugyanakkor a jogi szakértők javaslatainak számos pozitív vonása is van. A jelenlegi közigazgatási felosztással ellentétben a javasolt regionális földrajz többnyire megfelel a történelmileg kialakult mintának, amely lehetővé tette a különféle etnikai-, vallási- és nemzeti csoportok együttélését. Továbbá az ajánlott régiók elég nagy egységek ahhoz, hogy önellátó szociális és gazdasági entitásként működjenek, ezenkívül méretük megfelelne az EU kritériumainak. A jogi szakértők programja tehát viták jó kiindulópontja volna, valamint politikailag elfogadhatóbbá lehetne tenni a boszniai szerb- és a hercegovinai horvát ellenzői számára, ha egy nemzeti színezetű föderális szervezet irányába módosítanák. A két Jugoszlávia történelmi tapasztalatai rávilágítottak arra, hogy a gyűlölködő és agresszív nacionalizmust a soketnikumú közösségekben nem lehet elkerülni vagy felszámolni azáltal, hogy megtiltják és felszámolják a nemzetiségi szimbólumokat és -manifesztációkat és hogy semmibe veszik a kollektív etnikai vagy nemzeti jogokat. A jogi szakértők tervezete már gyakorolt némi hatást a legfőbb döntéshozókra és a mosznia-hercegovinai közvéleményre.

A Dayton rendszer megújítására irányuló legutóbbi kísérlet 2005 tavaszán kezdődött egy látszólag nem kormányzati kezdeményezésre Donald Hays nagykövet vezetésével, a washingtoni székhelyű USA Intézet a Békéért és annak Nemzetközi Jogi és Politikai Csoportja támogatásával. Ez a magas rangú képviselő titkos tárgyalásokat folytatott Bosznia-Hercegovinában a főbb parlamenti pártok vezetőivel. 2005 novemberében, Dayton tizedik évfordulóján nyolc párt vezetői kaptak meghívást Washingtonba, ahol aláírtak egy megállapodást az alkotmány 2006. márciusi módosításáról. A változtatások lényegét nem tették közzé, s látszólag továbbra is vita tárgya maradt. A vezetők hazatértekkor az USA szarajevói nagykövete vállalta a közvetítő szerepét. A következő módosítási tervezetet, melyet végül hat párt vezetője támogatott, 2006. március 25-én jelentették meg és küldték el az országgyűlésnek.

A közzétett dokumentum négy terjedelmes módosítást tartalmaz. Az első szélesíteni kívánja Bosznia-Hercegovina központi szerveinek alkotmányos

hatásköreit a két entitás költségére. A központi hatóságok irányítása alá tartozna különösen a honvédelem, a közbiztonság, a külpolitika, a külkereskedelem, a vámok, a monetáris kérdések, stb. Mindamellett megosztott hatáskörükbe tartozna az adóztatás, a választási rendszer, az igazságügy, a mezőgazdaság, a tudomány, a technológia, a helyi önkormányzás, stb. A második módosítás a parlamentet érinti, amely képviselőházból és a népek házából állna. Míg az előbbi képviselőit általános és közvetlen választás útján, az „egy szavazó egy szavazat” elvnek megfelelően választanák, addig az utóbbi képviselőit a képviselőház választaná. A népek házának rögzített etnikai összetétele volna – hét bosnyák, hét horvát és hét szerb (N.B. A nemzeti kisebbségek nincsenek képviseltetve). A parlamentben a vezető tisztségek a három nemzeti csoport között oszlanának meg. Míg a képviselőház hozna minden törvényt, addig a népek háza csupán az alkotmánymódosításokkor, valamint az elnök- és a két elnökhelyettes választásakor működne közre. A föderális ház bármit megvétózhatna, ami valamely részes nép kiemelkedően fontos nemzeti érdekét érinti. A harmadik módosítás újrafogalmazza a Bosznia-hercegovinai elnöki intézményt. Egy háromfős rotációs testület helyett egy elnök és két alelnök működne négy éves időszakra megválasztva. A képviselőház választaná (vagy inkább megerősítené) az elnököt, méghozzá a két kamara három nemzeti csoportjának három jelöltje közül. Az új elnökség hatásköre szűkebb lenne a mostaniéhoz képest, a központi minisztertanács javára. Az elnökség minden a honvédelemmel, az alkotmánybírák és a központi bank vezetőinek kinevezésével kapcsolatos döntése konszenzust kívánna. A negyedik módosítás növelné a minisztertanács hatáskörét és a minisztériumok számát.

A javasolt alkotmánymódosítások („Dayton 2”) több felől is – mindhárom nemzetiség irányából – számos éles kritikára találtak. Az ellenzők között kiemelkedő alakok találhatók a Bosznia-Hercegovináért Pártban, a Szociáldemokrata Unióban, az újonnan alakult horvát HDZ 1999 pártban, a Római Katolikus Püspökök Konferenciáján, a külföldi bosnyák szerveződések közül a Bosznia-Hercegovina Patrióta Frontban és a Szerb Radikálisok, valamint

néhány külföldi szakértő között. Néhány kritikus árulásnak tartja az alkotmány-módosítást és halálos veszélyt lát benne Bosznia-Hercegovinára, mint államra nézve. Jól látható tehát, hogy a széleskörű ellenállásra, az erőteljes módosításellenes kampányra és a kritikus közvéleményre való tekintettel bizonytalan, hogy elfogadja-e az országgyűlés.

A módosító javaslatoknak egyaránt vannak pozitív és negatív vonásaik. Pozitívum, hogy a daytoni alkotmányhoz képest a bosnyákok jóval nagyobb mértékben vettek részt azok kidolgozásában. Mégis szükségesnek bizonyult eleinte nem hivatalos, később pedig hivatalos amerikai közvetítők aktív közreműködése. Ez a tény nagy úrt indikál a Bosznia-hercegovinai közigazgatásban. A javaslatok megerősítenék a központi vezetést, ami ezért hatékonyabban működne, ugyanakkor nem fordítottak kellő figyelmet Bosznia-Hercegovina néhány alapvető problémájának kezelésére – az etnikailag meghatározott politikai felhatalmazásra, az állam természetellenes és rendellenes szervezetére „entitásaival” és „kantonjaival”, valamint a túlméretezett és tékozló bürokráciára. A módosító javaslatok megerősítenék az etnikailag meghatározott koalíciók és a megfelelő elit politikai monopóliumát. Ráadásul elsáncolnák a szerb államot és legitimálnák létezését, ezúttal feltehetőleg a másik két közösség szabadon és demokratikusan kifejezett akaratának megfelelően (és nem külföldi beavatkozás alapján). A módosító javaslatok lehetővé tennék a boszniai szerb elitnek, hogy blokkolja és megbénítsa a központi szervezetek akaratát és hogy megakadályozzanak bármiféle alkotmányos változást, ami veszélyeztetné a „Szerb Köztársaság” fennmaradását.

A „Dayton 2” nem tűnik alkalmasnak arra, hogy Bosznia-Hercegovinát jól működő állammá varázsolja. Az alkotmányos reform választott módja nagy csalódást is jelentett, hiszen nem értesítették a közvéleményt, nem vitatták meg nyíltan a fontos és vitás kérdéseket a parlamentnek való előterjesztést megelőzően, nem vonták be a civil közösségeket az optimális megoldás megkeresésébe és a politikai konszenzus formálásába.

A daytoni alkotmány legszembeötlőbb hátrányos vonásai megfogalmazásának nehézségeit ugyanakkor enyhítette a további alkotmányreform iránti amerikai elkötelezettség. Ezt Condolezza Rice amerikai államtitkár juttatta kifejezésre a Bosznia-hercegovinai hatóságoknak és pártvezetőknek írott levelében. Jelen esetben a nyugat más helyzetben van, mint Daytonban, s látszólag sem törekszik arra, hogy változtasson Dayton hátrányosságain. A nyugat képviselői rendkívül fontos szerephez jutottak a Dayton utáni időkben, s nélkülük számos feltétlenül szükséges reformra nem került volna sor. Ám eljött az ideje annak, hogy ezek szerepe visszaszoruljon, részben az Európai Unióval való tárgyalások miatt. Az ügyben érintett jelenlegi magas rangú képviselő előreláthatólag az utolsó a sorban, s 2006 őszétől az EU képviselője veszi át helyét a jelen folyamatok kapcsán. Az OHR és a PIC helyett egy esetlegesen létrehozott új testület láthatná el az ország EU-hoz és NATO-hoz való közelítését, melynek működése összeegyeztethetőbb lenne Bosznia-Hercegovina szuverenitásával.

Különleges ország lévén, Bosznia-Hercegovinának kétségtelenül különleges szervezeti rendszerre van szüksége. Ugyanakkor jó néhány hasonlóságot is mutat más, nemzetileg, kulturálisan és/vagy vallásilag színezett országgal. A legközelebbi párhuzam az európai kontinensen Belgiummal és Svájcjal, a mediterrán világban Ciprussal és Libanonnal látható. A Belga Királysággal és a Helvét Konföderációval fennálló hasonlatosság a környező országok néhány nemzeti vagy nyelvi-kulturális csoportjainak együttéléséből fakad. Svájcban ráadásul fellelhető egy kis nyelvi csoport, melynek nincs ilyesféle nyelvi kapcsolata. Évszázadokba telt, mire kialakult a svájci föderációs rendszer huszonhat hasonlóan, de nem egységesen strukturált és kulturálisan-nyelvileg színezett kantonból. Belgiumban egy bonyolult és aszimmetrikus szövetségi rendszer váltott fel nemrégiben egy a már összeomlás szélén álló centralizált unitárius rendszert. Bosznia-Hercegovina Ciprussal és Libanonnal mutatott hasonlósága a többé-kevésbé azonos nyelvet beszélő nemzeti vagy vallási-kulturális csoport együttélésén (Libanonban), a mély keresztény-muzulmán megosztottságon (Cipruson és Libanonban), valamint a néhány

évszázados török megszálláson és a közelmúltbéli háborús tapasztalatokon nyugszik (mely utóbbi Libanonban sokkal hosszabb és véresebb volt, mint Cipruson). Míg Ciprus letört, felosztásra került és még mindig két államra osztott, addig Libanont újraegyesítették s parlamentáris demokráciáját újra megalapozták, ám fennmaradt számos régi elem, többek között a vezető kormányzati posztok egyezkedésen alapuló kiosztása és a zsákmányrendszer működtetése négy vallási csoport között. Minekutána Bosznia-Hercegovina meglehetősen szegényes parlamenti tradícióval rendelkező ország, ahol széles körben elterjedt az önkény és nincs hagyománya a politikailag független bíráskodásnak, lehetséges, hogy egy egységes kormányzati rendszer egy újabb politikai válsághoz és az állam összeomlásához vezetne. Éppen ezért nem volna bölcs döntés felhagyni a föderalizmussal a jelenlegi kvázi föderális intézményekért. A Bosznia-hercegovinai közigazgatás újjáépítése során azonban megfontolandó a svájci és a belga rendszerben hasznosnak bizonyult szervezeti megoldások szelektív módon való adaptációja.

Többféleképpen is elképzelhető Bosznia-Hercegovina államszervezetének racionalizálása és homogenizálása. A szerző által is képviselt álláspont szerint meg kellene szüntetni a létező két entitást és helyettük öt vagy hat, szervezetiileg hasonló, ám kulturálisan teljesen egyéni szövetségi egységeket lehetne létrehozni. Ez a megoldás elfogadható lehetne mind a bosnyák közösség számára, mind azon boszniai horvát követelés számára, amely a szerbekkel való egyenjogúságot hangsúlyozza, továbbá egy ilyen modell közelebb vinné Bosznia-Hercegovinát a svájci szövetségi modellhez. A horvát követelés kielégítésének egy alternatívája lehetne, ha a „Bosznia-Hercegovinai Föderációt” két köztársaságra (hercegovinai horvát és bosnyák) osztanák fel és a kvázi-kantonok közbülső szintje megszűnne, miként az a szerb entitás esetében látható. Az utóbbi elképzelés szerint a Brčko körzet elkülönült szövetségi egység maradna, s a három köztársasággal egyenlő vagy gyengébb státussal bírna. Mindkét fent említett megoldás egy homogénebb, egyszerűbb és ésszerűbb közigazgatáshoz vezetne. Függetlenül attól, hogy melyik rendszert fogadják el, kiemelkedő figyelmet kell szentelni mind az egyéni-, mind a

kollektív emberi jogok érvényesülésének. Mindezen lehetséges alternatívák ellenére úgy tűnik, hogy a jelen politikai körülményei között egyik megvalósítása sem lehetséges a boszniai szerb (az első) és a bosnyák elit (a második verzió felé irányuló) ellenállása miatt.

Szükségesnek mutatkozik egy széles politikai konszenzuson alapuló intézményi megállapodás, mely az egész országban támogatásra lelhet. Nos, a „Dayton 2”-vel nem éppen ez a helyzet. Ez a demokratikus konszenzus szükséges ahhoz, hogy nagyobb optimizmussal lehessen tekinteni az ország belső konszolidációjára, továbbá az európai gazdasági és politikai integrációban-, valamint az észak-atlanti biztonsági együttműködésben való növekvő szerepvállalására. Bosznia-Hercegovina létének és önfenntartásának védelme szükséges előfeltétele a Balkán nyugati területei stabilizálásának és a Daytonban elindított békefolyamat végső megkoronázásának.

A föderális fejlődés regionális kilátásai Kelet-Európában

A számos nehézség, konfliktus és bukás ellenére a jövőben is helye van a föderalizmusnak Délkelet-Európában. Bosznia-Hercegovina akkor lesz biztosan életképes, ha sajátos szövetségi rendszer kerül kialakításra. A nemzetközi közösség túl sok időt és energiát fordított e térségre, hogy hagyja meg bomlani területi integritását, és hogy újabb konfliktusok kialakulásának engedjen teret. A szerző ehelyütt néhány olyan szerb politikus jelentette veszélyre hívja fel a figyelmet, akik Koszovó függetlensége esetén önrendelkezési jogot követelnének maguknak.

Bosznia-Hercegovinától keletre az EU támogatásával két állam laza szövetsége válthatja fel hamarosan az ingatag Szerbia és Montenegrót. Az első lépés ebbe az irányba a Montenegró függetlenségét kimondó 2006. május 21-ei népszavazás lehetne. Ezenkívül már jól láthatók az unitárius, centralista Szerbia

regionalizmusának erősítését kívánó törekvések, méghozzá Voivodina és esetleg Sandzhak autonómiájának követelésével.

Tavaly B. Tadić, Szerbia elnöke egy föderális jellegű javaslatot tett Koszovóra vonatkozóan, ami kissé eltér a bosznia-hercegovinaitól. Eszerint Koszovó széleskörű autonómiát nyerne, amit a szerb rezsim szüntetett meg 1989-ben. A szerbek által lakott, egymással nem határos körzetek autonómiát kapnának, és összeköttetésben lennének egymással közigazgatási szempontból. Ez azonban legfőképpen az albán területeket érintené, ami nyilván teljességgel elfogadhatatlan lenne a koszovói albánok számára. Ezen túlmenően Koszovó kantonokra való felosztásának ötlete is felmerült korábban. Ráadásul jelenleg is folynak a decentralizációt és regionalizmust érintő tárgyalások a Koszovó jövőjéről szóló viták során. Ez azért fontos, mert a jelenlegi nemzetközi protektorátus helyett a decentralizáció jelenthetne megoldást. Koszovó Szerbiától való elkülönülését és függetlenségét azonban korlátozná az EU és a NATO politikája és katonai jelenléte.

Az úgynevezett „befagyasztott konfliktusok” megoldására Moldvában és Cipruson konföderális megoldást javasoltak, magában foglalva (a) a Moldova Köztársaságot és a Transznyisztrai Köztársaságot, illetve (b) a Ciprusi Köztársaságot és az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot.

Szélesebb körben az Európai Unió terjeszkedése egy laza konföderáció új és speciális formáját hozza el Délkelet-Európába. Görögország és két határos ország (Magyarország és Szlovénia) már tagjai ennek a különleges, az államok elsődlegesen gazdasági és politikai szövetségének. Két további délkelet-európai állam (Románia és Bulgária) már az EU-hoz való csatlakozás útján halad, melyre előreláthatólag két éven belül sor kerül, Horvátország és Törökország pedig már tárgyalásokat folytatnak belépésük érdekében, míg a régió más országai jövőbeli jelölteknek tekinthetők. Ez a növekvő államközi hálózat és annak „délkelet-európai stabilizációs paktuma”, valamint a NATO és annak Békepartnerség Programja, továbbá az államközi együttműködés jó néhány

más multilaterális eszköze kínálják a lehető legjobb megoldást a még ma is instabil Balkán politikai konfliktusainak és más problémáinak a kezelésére.

BIBLIOGRÁFIA:

1. Mustafa IMAMOVIĆ, Historija države I prava Bosne I Hercegovine (A History of Bosnia & Herzegovina's State and Law). Magistrat, Sarajevo, 2003.
2. Mehmedalija BOJIĆ, Historija Bosne I Bošnjaka (A History of Bosnia and the Bosniaks). TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2001.
3. József GALÁNTAI, Der österreichisch-ungarische Dualismus 1867-1918 (The Austro-Hungarian Dualism 1867-1918). Corvina/Österreichischer Bundesverlag, Budapest, 1985.
4. Vera KRŽIŠNIK-BUKIĆ, Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo (The Bosnian Identity between the Past and the Future). Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1996.
5. Noel MALCOLM, Bosnia: A Short History. Macmillan, London, 1994.
6. Sead HADŽOVIĆ, Sastavni dio ciljeva rata protiv BiH – genocid i etničko čišćenje (The Integral Components of the War Aims against Bosnia & Herzegovina-Genocide and Ethnic Cleansing) in Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999 (The Wars in Yugoslavia 1991-1992). Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, Beograd, 2002, pp. 267-268.
7. Xavier BOUGAREL, Bosnian Muslims and the Yugoslav idea in Dejan DJOKIĆ (ed.), Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992, Hurst, London, 2003, pp. 100-114.
8. Jože PIRJEVEC, Jugoslovanske vojne 1991-2001 (The Yugoslav Wars 1991-1992). Cankarjeva Založba, Ljubljana, 2005.
9. Muhamed FILIPOVIĆ, Bosna i Hercegovina u okovima nacionalizma (Bosnia & Herzegovina in Chains of Nationalism). Svjetlost, Sarajevo, 2003.
10. Ciril RIBIČIČ, Geneza jedne zablude. Ustavno-pravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne (The

Origin of a Blunder: Constitutional-legal Analysis of the Origin and Activity of the Croatian Community of Herzeg-Bosna). Založba Bogataj, Idrija, 2001.

11. Anton BEBLER, Yugoslavia's Variety of Communist Federalism and Her Demise. Communist and Post-Communist Studies, March 1993, pp. 72-86.

12. Rachel KERR, The Road from Dayton to Brussels? The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the Politics of War Crimes in Bosnia. European Security, September 2005, vol. 14, no. 3, pp. 319-337.

13. Sahbaz DŽIHANOVIC, Dr. Slavo KUKIĆ, Stasa KOSARAC, Dr. Mirko PEJANOVIĆ, Vehid ŠEHIĆ, Dr. Miodrag ŽIVANOVIĆ, The Constituion of Republic of Bosnia and Herzegovina. Sarajevo, 20 June, 2005.

14. Mirko PEJANOVIĆ, Politički razvitak Bosne I Hercegovine u postdejtonskom periodu (The Post-Dayton Political Development of Bosnia & Herzegovina). TKD Šahinpašić, Sarajevo, November 2005.

15. Unfinished Peace. Report of the International Commission on the Balkans. Aspen Institute Berlin. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1996.

16. The Balkans in Europe's Future, The Report of the International Commission on the Balkans, Washington, April 12, 2005, p.24.

17. http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=12746&topicID=55.

A Geopolitikai Tanács Alapítvány
Műhelymunkák sorozatában megjelent tanulmányok:

- 2006/1 A NATO szerepe a béketámogatásban
- 2006/2 A NATO és Oroszország együttműködése
- 2006/3 A NATO új tagjainak feladatai
- 2006/4 Az Európai Unió viszonya a NATO-n belül
- 2006/5 Magyarország lehetséges szerepe a NATO válságkezelő műveleteiben
- 2006/6 Csúcstechnológiák a jövő harcászati kommunikációjában
- 2006/7 A légierő megváltozott szerepe a 21. század hadviselésében
- 2006/8 A NATO és Ukrajna együttműködése
- 2006/9 A NATO haditengerészeti erőinek szerepe a terrorizmus elleni küzdelemben
- 2006/10 A NATO új feladatai Afganisztánban
- 2006/11 - NATO and the Balkans, a helping hand
- The Usage of Hungarian Forces in the Future NATO Operations
- 2006/12 A NATO szerepe a terrorizmus elleni harcban: lehetőségek és kihívások

A Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány megbízásából készült
2006.

ISSN 1788-7895
ISBN 978-963-9816-10-7
Készült: 100 példányban
A kiadásért felel: Dr. Pintér István
Nyomdai munkák: CPD Copy Kft.

